

Kosztolányi nyelvművelődési tevékenységéről (Születésének 125. évfordulója kapcsán)

1. Bevezető

Kosztolányi a 30-as évektől tekintélyének teljes súlyával vesz részt a Tudományos Akadémia által elindított nyelvművelő mozgalomban. E miatt a lépése miatt akkor is, ma is heves támadások célpontja, a nyelvművelők viszont munkásságuk egyik hiteles, megerősítő alakjának tartották és tartják. De rászolgált-e későbbi szellemi ellenfeleinek fölényes, indulatoktól sem mentes kritikáira, az „ördögüggyvéd”, a „gyökér” megbélyegzésekre, avagy valóban méltó követői tiszteletére? A feltett kérdésre a tárgyilagos válasz megítélésem szerint összetett megközelítést igényelne. Mindenekelőtt elengedhetetlen az e tárgykörben írt cikkeinek tüzetes filológiai elemzése, valamint a Nyelvművelő Szakosztály és a hivatalos mozgalom munkálkodásának feldolgozása. Mint tudjuk, Kosztolányit 1932-ben beválasztották a Nyelvművelő Szakosztályba, amit ő nagy megtiszteltetésnek tartott, az ülésekre el is járt, de miképpen arra Fábián Pál figyelmeztet – igazi szabad lelkületű művészként – minden rokonszenve, segítsége ellenére is őrizte függetlenségét, ragaszkodott saját elképzeléseihez (Fábián 1986: 259). Kívülállását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ő, aki annyi helyen publikált, a szakosztály hivatalos folyóiratába, a *Magyarosan*ba soha nem írt. A távolságtartás amúgy kölcsönös lehetett, mert haláláról 1936-ban ott meg sem emlékeztek. Úgyszintén időszerű lenne nyelvművelői nézeteinek történelmi-politikai kontextusba helyezése. Ne feledjük: az író egy elvesztett háborút és a trianoni tragédiát éppen feldolgozó, elszigete-

léssel büntetett, megalázott, az új helyét meglelni akaró országban élt és alkotott. Végül és nem utolsósorban tisztáznunk kellene azokat a szemléletbeli változásokat, amelyek az irodalom művelői és a nyelv viszonyában, illetve a nyelvveléssel kapcsolatban bekövetkeztek az azóta eltelt időben. Ha ugyanis jelenkori elvárásainkat kérjük számon gondolataink, egyszerre leszünk történetietlenek, tudománytalanok, illetve igazságtalanul elfogultak. (A gyalázkodással elegyített fölényes megsemmisítéshez azonban alkalmas nézőpont.)

Dolgozatomban a fenti megfontolásokat figyelembe véve követem végig Kosztolányi egyéni nyelvvédő munkásságát a témához köthető írásaira támaszkodva. Fontosnak tartom, hogy elképzeléseit formálódásukban mutassam be, mert meggyőződésem, hogy nem függetleníthetők a nyelvről, az anyanyelvről szóló folyton bővülő tudásától, a politikai eseményektől, illetve a nyelvvelés eseményeitől. A nyelvvelő tevékenységével szerves egységet képező lélektani alapú nyelv szemléletének teljessé válását én a 20-as évek közepére teszem, és legfőbb tanításainak a következőket tartom: A nyelv a néplélek megtestesülése; A nyelvek egyenrangúan szépek, következésképpen a nyelvi sokféleség érték; A nyelvek meghatározzák beszélőik világlátását, vagyis nemcsak a gondolkodás hat vissza a nyelvre, hanem a nyelvtudás is visszahat a gondolkodásra. Az első az egyenlők között – az anyanyelv (Szili 2009).

Nem térek ki viszont azokra a kérdésekre (nyelvi sovinizmus, a nyelvújításhoz való viszonya), amellyel a hasonló tárgyú munkák kimerítően foglalkoztak (Deme 1946, 1960; Panek 1985; Szűts 1991; Dér 1985; Kemény 1986; Heltainé Nagy 2000: 71–82; Radics 2002).

2. Kosztolányi nyelvvelő tevékenységének jellemzői

Tudjuk, az aktív újságíróként is dolgozó Kosztolányi cikkeinek nem kis hányada (több mint nyolcvan) a nyelvet állítja középpontba. Ezeket Illyés Gyula gyűjtötte egy kötetbe (Illyés 1940), amelynek bővített, javított változatát Réz Pál rendezte sajtó alá *Nyelv és lélek* címmel 1971-ben. Én ennek harmadik kiadásából idézek majd (Kosztolányi 1999), megadva az elemzett mű címét, és ha jelentőséggel bír, az évszámát is.

A bennünket most érdeklő, szűkebb értelemben vett nyelvveléssel foglalkozó írások viszonylag jól elkülöníthetők a nyelvet, pontosabban a nyelvfilozófiai kérdéseket, az anyanyelvet, a nyelv tanulást középpontba állítóktól. A főbb programadó, elméleti jellegű munkái: *Túlvilági séták* (1931); *Pár szó a nyelvújításhoz* (1932); *Nyelvtisztítók és nyelvpiszkitók* (1932); *A nyelvtisztaságért* (1932); *Használati utasítás. Pesti Hírlap Nyelvőre* (1932); *Bábel tornya. Nemzeti és nemzetközi nyelv* (1933); *Nyelvvelés* (1933). Alapvetően a nyelvvelés témájához köthetők: *Nyelvtisztítás* (1916); *Csonka magyar nyelv* (1921); *Ábécé a nyelvről és lélekről* (1927); *Nyelvőr. Párbeszéd és pörbeszéd* (1933); Az idegen szavakat a középpontba állítók: *A tudomány nyelve* (1933); *Természetjáró* (1934); *Fénybetűk az éjszakában* (1935); *Egy kis merénylet a magyar nyelv ellen* (1935); *Darling* (1935); *Zweig István és Alexander Petőfi* (1936). Valamivel ritkábban tűz tollhegyre nyelvhe-

lyességi kérdéseket: *Nyelvünk ügye* (1934); *Zárszó egy vitához* (1934); *Anya és anyája* (1934); *Rövid és hosszú mondat* (1935). (Kisebb szösszeneteit itt nem említettem, de szükség esetén utalok rájuk, ha a tárgyam úgy kívánja.)

Amikor az első nyelvvédő cikkét megjelenteti, fizikai és alkotói erejének teljében levő fiatalember (31 éves), az utolsó papírra vetésekor, férfikora delelőjén, szelleme ugyanúgy izzik, de teste már a halálos kórral küzd. Vegyük most sorra, milyen gondolatok, tettek köré csoportosítható ez a két évtized. Megjegyzem, munkamódszerének azon sajátossága, hogy kitartó szenvedélyességgel ismételtette az általa lényegesnek tekintett üzeneteit, sokat segített a választott filológiai alapú megközelítésben, mivel jószerével maguktól kirajzolódtak azok a tartalmi csomópontok, amelyek köré dolgozatomat építhettem.

2.1. A nyelvművelés célja Kosztolányinál: az anyanyelv iránti szeretet fenntartása, erősítése, az anyanyelvi öntudat erősítése. Az író-költő 1916-ban a *Nyugaton* napvilágot látott *Nyelvtisztításban* figyelmeztet először az idegen szavak elburjánzásának veszélyére. Teszi ezt a nyelvésztársadalmat is megelőzve, hiszen Zolnai Gyula 1921-ben veti fel a nyelvművelés újraszervezésének gondolatát az Akadémián, Szinnyei József, a budapesti egyetem rektora pedig csak 1924-ben mondja el tanévnyitó beszédét, amelyben ostromozza az idegenszerűségeket, illetve cáfolja, hogy a nyelv fejlődésének menetébe nem szabad tudatosan beleavatkozni (Napkelet II, 57–66). Az ízig-vérig európeér Kosztolányi figyelmét a tőlünk nyugatabbra elhelyezkedő országokban zajló történések fordítják a kérdés felé: „felszólamlásomra csak az időszerűség ad jogot. Naponta böngészgetem a német, francia, angol, olasz lapokat, és azt látom, hogy ezeknél a nálunk sokkal nagyobb népeknél a háború igen élénk mozgalmat gerjesztett, hogy nyelvüket megtisztogassák a henye sallangoktól, és a mozgalomnak éppen a tekintélyes napilapok a szószólói” (*Nyelvtisztítás*, 28).

A belső indíttatás (mi is lehetne más önála) a fogyatkozó szeretet felszítása: „nyelvünk iránt való régi szeretet is veszendőben van” (i. h.), panaszkodik. Ezért tartaná szükségesnek, hogy „szókincsünket nem hanyaveti nemzetieskedésből, de áhítatos szeretetből kissé megkeféljük” (i. m. 29). Az érzelmi kötődés mint a nyelvre való odafigyelést leghathatósabbban segítő eszköz későbbi, a nyelvművelési mozgalom idején keletkező írásainak is állandóan jelen lévő motívuma. A nyelvművelők az ő értelmezésében: „Legjobb tudásuk szerint arra vállalkoztak, hogy az irodalom és az élet között az űrt betöltsék, hogy társadalmi úton ébresztgessék a nyelvünk iránt lankadó szeretetet, hogy jogát legalább Magyarországon biztosítsák” (*Nyelvtisztítók és nyelvpiszkitók*, 140).

A szeretetre való hivatkozásnak egyfelől a korban, másfelől Kosztolányi neveltetésében, személyében gyökerező magyarázata van. Mondjuk ki, akkoriban szeretni illett az anyanyelvet (és a hazát): a magyar nyelv megdicsőítésének nagyjából a 18. század végén elkezdődött folyamata ugyanis a 19. század utolsó évtizedeiben, az ő és a generációja eszmélésének időszakában hágott a tetőfokára. Ezt a kulturális tanítást különleges, mélyen megélt, meghitt viszonyná a szabadkai családi miliőn kívül leginkább Kosztolányi egyedülálló szellemi és lelki érzékenysége tudta tenni. Az anyanyelv minden volt a számára, a kezdet és a vég, életének legnagyobb misztériuma, az utánozhatatlan csoda, a határtalan tudás, az otthonosság érzetének a forrása.

A továbbiakban tárgyalt elképzelései általánosságban összecsengnek a Nyelvművelő Szakosztály hivatalos szakmai elveivel, de az utóbbiak – érthető módon – az emocionális összetevőket nem hangsúlyozzák különösképpen (Négyesy 1932: 3–22; Nagy J. 1932: 29–39).

Az öntudat élesztgetése mint cél kimutathatóan a tragikus történelmi fejlemények után tűnik fel cikkeiben, de a lélektani hatások meghatározóbbá válása nyelvszemléletében ugyancsak magyarázza megjelenését, gondoljunk a nyelvi értékekről és az anyanyelv helyéről vallott fentebb említett gondolataira (a nyelvszemléletéről l. még Szegedy-Maszák 1994). A trianoni döntés utáni dermedt fájdalom, a keserűség is erőteljesebb, mondhatni harcias fellépésre készíteti: „Nyelvünk az egyetlen élő valóság, melyet még az ország földarabolói se vehetnek el. Tisztítsuk meg a salaktól. »Csonka Magyarország nem ország« – de a csonka magyar nyelv sem magyar nyelv, amely ennek a földnek a csorbíthatatlanságát és épségét kölcsönként, korcs szóval »integritásnak«-nak, a magyar nép eszejárását pedig »mentalitás«-nak hívja” (*Csonka magyar nyelv*, 1921, 36). A kiszolgáltatottság, a veszélyeztetettség árnyékában az anyanyelvet az eddigieknél is becsesebb szereppel ruházza fel, a közösség létét biztosító, az elszakított országrészek magyarságát összetartó erővé emeli. Felesége szerint barátainak gyakran hangoztatja: „A nemzet akkor hal meg igazán, ha feladja nyelvét, nem akkor, mikor határát adja fel. A határokat vissza lehet szerezni, a nyelvet soha” (Kosztolányi Dezsőné 1938: 284). Az utóbbi gondolatokat nem nehéz – történelmi és egyéni összefüggéseiből kiszakítva – félremagyarázni, kezdeti revizionista felhangokat tulajdonítani nekik, holott az akkori magyar társadalmat (még a kommunista pártot is!) egyöntetűen jellemező reakciókról van szó. Ne feledjük, Kosztolányit személyesen is súlyosan érintik az események: a trianoni döntés darabokra töri meghitt, levendulaillatú, szabadkai világát: idősödő apja elveszíti igazgatói állását, rokonságának egy része marhavagonokban tengődik Pesten.

Úgy tíz évvel később, a Trianon okozta fájdalom enyhülésével, a nyelvművelő mozgalom működésének első éveiben jóval szelídebben határozza meg a nyelvi öntudat meglétének kettős, cél és eszköz voltát: „A nyelvet, mely eleven, folyton változó és fejlődő folyamat, sohasem lehet véglegesen »rendbe hozni«, kisöpörni és fényesre kefélni, de annyit igenis elérhetünk, hogy az öntudat résen álljon és csöndben, rejtetten munkálkodjék” (*Pár szó a nyelvújításhoz*, 1932, 128); „Az öntudat e fölocsúdása nemcsak eszköz, mellyel majd kivívhatjuk célunkat, hanem voltaképpen maga a cél” (*Nyelvtisztítók és nyelvpiszkítók*, 1932, 134).

2.2. Kosztolányi célközönsége – az igényesség mint a szélesebb „tömegeknek” szóló követelmény. Hogy Kosztolányi szerint kiket is kell megszólítani, több munkájából rakható össze, de az érintettek köréről nála teljesebb kép bontakozik ki, mint a hivatalos állásfoglalásokból (Négyesy i. m.; Nagy J. i. m. 38). A kérdéssel inkább foglalkozó Nagy J. Béla szerint „az egész irodalmi és köznyelvet” kellene szemmel tartani „minden elágazásában”, vagyis a szépirodalmat, a tudományos és az ifjúsági irodalmat, a népművelés szolgálatában álló irodalmat, az újságok nyelvezetét, a hivatalos nyelvet, vagyis elsődlegesen az írott nyelvváltozatokat.

Kosztolányi a *Túlvilági séták* című, keretes elbeszéléseket idéző dolgozatában, amelyben az elhunyt Szarvas Gáborral beszélgetve, nagyrészt az ő vélemény-

nyeként feltüntetve fejt ki elképzeléseit, előbb a sajtót, a hivatalos nyelvet nevezi meg mint a jobbításra leginkább rászorgáló területet: „Eszem ágában sincs pénz-bírsággal sújtani azt a sihedert, aki a nyelv gyalogjárójára köp vagy szemetel. Mindez magánügy. De igenis hivatalos nyelvi védelem alá helyeznék minden hirdetés, minden fölírást, minden értesítést, mely falakon, boltok kirakatában vagy fönn az égbolton – hírverő lángbetűk alakjában – ezrek és ezrek figyelmét kelti föl, s gombatelepe lehet a nyelvi járványoknak” (i. m. 115). (A szerencsésen vagy szerencsétlenül megválasztott elbeszélői formáról: a túlvilági találkozás, a halottak megidézése, az álom a századforduló évtizedeiben a művészet egyik kedvelt motívuma, amely természetesen tetszhet vagy ellenérzéseket kelthet a ma olvasójában, de alkalmazásáért rosszindulatú feltételezésekkel mocskolni a szerzőt az érvtelenség áruklodó jele.)

Az ifjúság „Szarvas Gábor” számára a legreményteljesebb közönség. Belátva ugyanis, hogy a rögzült rossz szokásoktól az általa ideálisnak tartott fokozatossággal csak lassan szabadítható meg az írott nyelv, a „tisza lapot” jelentő gyermekek, az oktatás felé fordul: „Az iskolával feltétlenül rendelkezünk. Ezt még nem rabolták el tőlünk. Hát éljünk vele. Kezdődjék itt a nyelvtisztítás, a nyelvművelés, a nyelvújítás. Még arra sincs szükségünk, hogy ezt a mozgalmat kivigyük az iskola falain kívül. Ott benn dolgozzanak, csöndesen, serényen. Neveljünk gyermekeinkből olyan embereket, akik nem kongó szólamokra büszkék, akik mélyen érzik anyanyelvükkel való kapcsolatukat... legyen az iskola a leendő olvasók előkészítő tanfolyama” (i. m. 120).

Kosztolányi – igazi idealistaként – bízik a sajtó és az olvasóközönség ízlésének jótékony egymásra hatásában. Hiszi, hogy idővel bekövetkezik az a vágyott állapot, amikor is a biztos közízlés, a műveltség visszavonulásra készíti az igénytelenséget: „Mozgalmunk nem is vállalkozott arra az oktondiságra, hogy bárkit is megtanítson írni, aki nem tud. Célja nem művészi, inkább társadalmi. A tömeget akarja megnyerni az eszmének, elsősorban az ifjúságot, annak ízlését tudását óhajtja fejleszteni, a közrendű emberek szolgálatára kíván lenni [...], abban a reményben, hogy ez a tömeg majdan visszahat a közszellemre, s az olvasók akkor többet követelnek azoktól, akik kiszolgálják őket” (*Nyelvtisztítók és nyelvpiskítók*, 134–5).

Az irodalmat, annak művelőit ugyancsak bevonná a küzdelmekbe. Nem csupán személyes meggyőződésből (szerinte az írónak kutya kötelessége tökéletesen ismernie mesterségének eszközét), valamint az írástudóknak szánt szerepből adódóan (l. 2.3. fejezet), hanem a rájuk háruló közösségi felelősség, az elszakított országrészek magyarsága miatt: „Egyébként a nyelvművelést sem a legalacsonyabb fokon kell megkezdeni, hanem a legmagasabb fokon, az irodalmon. Ha itthon a mégis egy tömbben élő magyarság írói összefognának, s a főbb elvekben megegyezve nyelvünket új fényre derítenék, ennek az egységes mozgalomnak híre, eredménye a sajtó útján előbb-utóbb eljutna a megszállott területekre is, és semmi kétség, hogy serkentőleg hatna az ottani élőkre. Ehhez azonban mindenekelőtt arra van szükség, hogy igazi irodalmi öntudat alakuljon ki itthon, és megértsük egymást. Ezért harcolok” (*Nyelvművelés – Cokol... Vigiazat...!*, 192).

Vitathatatlanul azonosul a nyelvművelés mozgalom jellegével, vagyis azzal, hogy a nyelv a társadalom minél szélesebb rétegeinek ügye legyen. Ennek a gondo-

latnak a legteljesebb megfogalmazásával talán az 1933-ban született *Nyelvművelés*-ben találkozunk: „Elsősorban az ifjúságra, az iskolára, a közhivatalokra, az iparra, a kereskedelemre, a törvényhozásra szeretnénk hatni, szóval a nagy tömegekre” (i. m. 179–80). A „tömeg”-en azonban – meglátásom szerint – ő az írástudók, az iskolázottak szélesebb táborát érti (ahogy a *Nyelvművelő Szakosztály* is, l. Nagy J. i. m.), és nem a „romlatlan”, külső hatások által nem érintett „népet”. (A népnyelv 18. század elejéig visszavezethető idealizálásának erős hagyománya van a magyar nyelvészeti szakirodalomban is, gondoljunk Müller Miksa, Gyergyai Ferenc, Szarvas Gábor, Ponori Thewrewk munkásságára.) Kosztolányit szintén megragadja az egyszerű, vidéki emberek „harmatos”, „üde” nyelve (*Csibésznyelv*, 26; *Túlvilági séták*, 107).

Viszonya a nép nyelvéhez a feltétlen csodálatnál azonban összetettebb, árnyaltabb, miképpen az a *Göcsej* című cikkéből kitűnik, amely voltaképpen józan leszámolás a 19. századi eszményi romantikus népképpel. Elismeri a népnyelv értékeit, de tudja, hogy „darabosságuk még nem erő, elmaradottságuk még nem romlatlanság, tájékozatlanságuk meg nem jóság” (i. m. 144). Szereti az egyszerű emberek beszédét, de fenntartásait is megfogalmazza velük szemben: „Nem mindig a legjobb mester az öntudatlanság. A tanultságnak, ízlésnek, választékosságnak is megvan a maga joga” (i. m. 145).

Híve annak, hogy az iskolázott beszélők ismerjék a nyelvüket, olvassanak minél többet, és választékosabb stílus jellemezze a hivatal, az újságok, a reklámok, a köz nyelvezetét: e tekintetben nagyon találónak gondolom a *Bábel tornya* című cikkben használt, a dolgozatomban címben is szereplő „nyelvművelődés” fogalmat (i. m. 173), amelynek jelentése hűen tükrözi Kosztolányi eszményképét: az anyanyelvi tudását szüntelenül gazdagító, azt művelő, igényes és tudatos nyelvhasználót.

Hogy ezt az elképzelését mennyire fontosnak tartotta, a *Pesti Hírlap Nyelvőre* bizonyítja, amely az ő kitartásának, fáradhatatlan szervezőtevékenységének köszönheti a létét. Ez a több százezres példányban terjesztett (minden előfizető megkapta), a nyelvtudomány akkori jelesei (Gombocz, Horger, Balassa József, Tolnai Vilmos, Kertész Manó) által közérthető stílusban megírt cikkgyűjtemény és szótár a visszaemlékezések, reakciók alapján messzemenően betöltötte azt a feladatot, amelyet megvalósítói neki szántak: az egész magyarságnak, nem utolsósorban az elszakított országrészek magyarságának, iránytűül, támpontul szolgált nyelvi kérdésekben, erősítette az összetartozás érzetét egy olyan időben, amikor erre nagy szükség volt. De miképpen Örkény visszaemlékezéséből tudjuk, az írók is haszonnal forgatták, sőt „csalhatatlannak” tekintették (idézi Heltainé Nagy 2000: 77). Megérdemelné, hogy valóban ez a kép éljen róla: Margócsy István például – minden megokolás nélkül – „Erőtlenül revizionista jellegű”-nek nevezi (Margócsy 2007: 176).

2.3. A nyelvért viselt felelősség mint az írástudók kötelessége. Kosztolányi még annak az író- és költőgenerációnak a tagja, amely feladatának tekinti, hogy munkájának eszközével, a nyelvvel törődjön, és azt minél tökéletesebben birtokolja. Tudjuk, ezt a „szakmai követelményt” persze leginkább önmaga számára tartja kötelező érvényűnek.

Mindebből következően – a korban még uralkodó nézeteknek megfelelően – az írástudókat jogosultnak tartja arra, hogy nyelvészeti, nyelvhelyességi kérdések-

ről véleményt mondjanak. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy lélektani alapú nyelvfelfogásából adódóan nem szán nekik kizárólagos szerepet: „Mi dönthet arról, hogy egy nyelvben mi a helyes és helytelen? Néha az ösztön, néha az ízlés, s néha – legtöbbször – a nyelvszokás. A jelenkori Európa vezető nyelvészei azt a nézetet vallják, hogy azok a fordulatok, melyeket a remekírók és a művelt emberek többsége elfogadott, helyesek” (*Használati utasítás*, 157).

Némi megnyugvással állapítja meg, hogy Gombocz Zoltán, „legnagyobb alkotó nyelvészünk” sem ellenzi, hogy az írók, az „egyedül illetékesek” véglegeznek néhány kérdést, „a szépség és jó hangzás nevében” (*Nyelvművelés*, 180). Nem hallgatja el, hogy a professzor „nem vesz részt” a mozgalomban (i. h.), tehát nem „csúsztat”, sem finoman, sem durván (Sándor 2001). Gombocznak az írók szerepével kapcsolatos alábbi véleményét is nehéz másképp értelmezni, mint ahogy Kosztolányi tette. Az irodalmi norma viszonylagosságát, ellentmondásait fejtegetve (nem a létét megkérdőjelezve!) ugyanis az alábbi következtetésre jut: „Követendő példa nem egyes írók, hanem a mindenkori nagy írók nyelvszokása” (Gombocz 1931: 4). Végül munkáját ezzel a gondolattal zárja: „A nagy egyéniségek hatása a nyelvszokás kialakulásában és megőrzésében nagyobb szerepet játszik, s a nyelvi kifejezések megítélésében az esztétikai szempont az irányadó” (Gombocz i. m. 11).

Ismerve Kosztolányi – Gombocz hatását is magán viselő – nyelvszemléletét, köztük feszülő ellentét nyomára más kérdésben sem bukkanunk. Kosztolányi nem sérelmezi, hogy a nyelvtudós – szakmájának törvényeit betartva – nyelvhelyességi kérdésekben nem nyilvánul meg. Egyik beszélgetésükből idézve eminens diákként egyetértően ismétli a nyelvészprofesszortól hallottakat: „a nyelvbúvár, akár a természettudós, minden jelenséget tudomásul vesz úgy, ahogy van. Semmit se tart se szépnek, se rútnak, se helyesnek, se helytelennek, mert nincs rá föltétlen mértéke. A pelimi vogulok például a pelimi-vogult beszélnek úgy, ahogy beszélnek, most ebben a pillanatban, és nyelvük se tiszta, se zagyva, se jó, se rossz, hanem pelimi-vogul, amint régi elemeiből, történelmi szükségképpen az események parancsoló hatása alatt kialakult” (*Nyelvművelés*, 180).

A teljes képhez hozzátartozik az is, hogy Gombocz 1931-es elnöki megnyitója sem adhatott okot a neheztelésre Kosztolányinak (sem az akkori és későbbi nyelvművelőknek), mert nem semmisített meg senkit és semmit: tudományos kételyeinek megfogalmazásával együtt is támogató, a nyelvhelyesség helyét, törekvéseit napjainkig alapvetően helytállóan meghatározó munka. Definíciója szerint „A nyelvhelyesség a szociális nyelv, vagy ha tetszik, a nyelvszociológia problémája. Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll” (i. m. 11). (A dolgozat emlékezetünkben megkopott vagy ilyen-olyan okokból módosult tartalma valóban ellenőrizhető. Tanácsos is megtennünk, kiváltképpen ha ítéleteinket rá alapozzuk.)

A nyelvész és az író-költő közötti egyetértés, harmónia bizonyítéka az is, hogy Gombocz nem kérdőjelezi meg az irodalmi nyelv sajátos szerepét: „Külön kérdés az irodalmi nyelvhelyesség kérdése, mert hiszen nyilvánvaló, hogy a nyelvhelyességnek most adott általános meghatározása az irodalmi nyelvre nem minden

esetben alkalmazható. Mindenekelőtt az irodalmi nyelv nincsen helyhez kötve, s időbeli korlátai is szabadabbak” (Gombocz i. m. 11). Ezt a gondolatmenetet szinte zökkenőmentesen folytathatjuk Kosztolányi szavaival: „az irodalmi nyelvnek már van öntudata és emlékezete is. Éppen arra valók az írók, hogy a nyelvnek ezt az emlékezetét eddzék, távlatát kiterjesszék a múltra s a jövőre is” (*Nyelvművelés*, 180).

2.4. A nyelvhelyességről és a szabályokról. A szabályok követésének elvárása, a „helyes”, „nem helyes” minősítések („megbélyegzések”) napjainkban a nyelvművelés ellenzőinek fő támadási területe, haragjuk szítója (holott tudomásom szerint alapvető szemléletbeli változások mentek végbe a nyelvművelésben az utóbbi évtizedekben). Nos, az ő általuk vizionált feddő-tiltó-előíró nyelvművelés bajosan tűzhetné Kosztolányi nevét a zászlajára, mivel formai kérdésekben szór-szálhasogató rágódást, szabálysúlykolást, merev, kinyilatkoztatásszerű dörgedelmeket keresve sem találunk nála. Nyelvszemléletéből adódóan tisztában van ugyanis a szabályok viszonylagos voltával, a hozzájuk való szigorú ragaszkodás értelmetlenségével. Mivel alapmeggyőződéséről van szó, több írásából is idézhetnénk a következő gondolatot hasonló vagy kicsit módosított változatban: „Egy kifejezés jogosságát mindig inkább a lélektan és a nyelvszokás szabja meg, nem az értelem. A nyelv olyan rendszer, melyben sok örület van, sok törvényesített, emberi örület” (*Nyelvtisztítók*, 137); „A nyelv nem mindig következetes, nem mindig ésszerű. Következetessége is inkább lélektani, mint értelmi... A nyelvről ezt mondhatjuk: »rendszer, de van benne örület«. Sok emberi örület, szeszély és következetlenség van benne, melyet csak a lélektan segítségével lehet megmagyaráznunk, értelemmel vajmi ritkán” (*Használati utasítás*, 156).

A szabályok e felfogásrendszerben egy misztikus, ellenőrizhetetlen fejlődési folyamatnak a termékei, következésképpen kiszámíthatóságot csupán a nyelvszokás kölcsönözhet nekik: „A nyelvtant nem lehet kaptafára húzni. Ahány szabály, annyi kivétel” (*Ahány szabály... 133*); „Ami tegnap szabálytalanság volt, ma szabály. A nyelv állandóan hullámoz, mozog, változik, mert él... Mi dönthet arról, hogy egy nyelvben mi a helyes és mi a helytelen? Néha az ösztön, néha az ízlés, s néha – legtöbbször – a nyelvszokás... Ami pedig szokás, az – e szó ősi jelentése szerint – erkölcs is. Ez a nyelvhelyesség erkölcsé” (*Használati utasítás*, 157).

Az, amit a nyelvben a szabályoknál fontosabbnak ítél és nagyra becsül, kifejezőerejének végtelensége: „a nyelvek nem állnak egyébből, mint szokásoktól szentesített, polgárjogot nyert pontatlanságokból és szabálytalanságokból, melyekkel a mindig gyermekes és szeszélyes, szabadságra és rugalmasságra vágyakozó lélek meg tudja szólaltatni sokfelé cikázó sejtelmét, tétovaságát és bizonyosságát is, szóval egész végtelenségét” (*Nyelvünk ügye*, 221).

A fentiekkel magyarázhatóan klasszikus értelemben vett nyelvhelyességi kérdésekkel alig foglalkozik, de innen eredeztethető a velük szembeni megengedő, nagyvonalú magatartása is. Ha kifogásol valamit, három okból teszi: a) ha az érthetőség, a világos megfogalmazás csorbát szenved; b) ha eltérést tapasztal a nyelvszokástól; c) ha esztétikai szempontból lát kivetnivalót az adott formában. Az utóbbi nézőpont Kosztolányinál magától értetődő. Mivel nyelvszemléletében központi helyet foglal el a szokás, az attól való eltéréseket nem üdvözli (mert a szo-

katlanság megértési zavarokat eredményezhet), bár tudja, vallja, hogy a nyelv örök változás. Természetesen azt fogadja el legkevésbé, ha a szokatlanság forrása valamilyen idegenből átvett szerkezet, mert ez a magyar nyelvre jellemző, sajátos világlátást veszélyeztet. Ésszerűnek tartja például a *Vártam, míg eljött* struktúráját, de a *Vártam, míg el nem jött* mellett érvel, mert a magyar szemléletnek inkább ez felel meg: „Az első formánál a szemlélet az, hogy az illető, akit vártunk, a várakozás ideje alatt még nem volt ott, a második merőben idegen formánál viszont a megérkezés ténye hangsúlyozódik, domborodik ki” (*Kis nyelvtan*, 68).

A legfontosabb az a) pontban meghatározott elvárás számára, a mondani-való pontos átadásának, a világos, egyszerű beszédnek a követelménye. Ezt az alapelvet szintén gyakran hangoztatja: „Úgy kell írni, hogy azonnal megértsék, mit akarunk mondani” (*Kis nyelvtan*, 68); „Tanuljuk meg, hogy az olvasót tilos – csak egy másodpercig is – bizonytalanságban hagynunk. Az írás egyetlen ékesége a világosság” (*Ábécé a nyelvről és lélekről*, 74–5); „A franciáknak van egy bölcs mondásuk: „Az, ami nem fejezhető ki világosan, nem is érdemli meg, hogy kifejezzék” (*Mi a véleménye...*, 148). Egy helyütt magának a nyelvművelő mozgalomnak a törekvéseit is így határozza meg: „Célja a világosság és érthetőség” (*Egy kis merénylet a magyar nyelv ellen*, 249). Véleményét – jó pedagógiai érzékkel vagy hatékony újságírói fogásként – szemléletes példákkal nyomatékosítja. Vitatott esetekben a hosszadalmas elméleti okfejtések helyett a nyelvhasználatot, az értelmet teszi meg döntőbíróvá, vagyis azt, hogy a beszélő a kifejezendő tartalmat a legmegfelelőbbben visszaadó alakot választotta-e. A forma és a tartalom harmóniájának jegyében védi meg azt az ötéves fiúcskát, aki anyja iránti rajongó szeretetét a *Te vagy a világ legjobb anyája* mondatba foglalja. Az *anyája* szót *anyja* formára kijavító felnőtteket így feddi meg: „Az *anya*, ha birtokragot vesz föl, *anyja* lesz, rendes körülmények között. Csakhogy itt a kisfiú nem azt akarta mondani, hogy az ő *anyja a világ anyja*, hanem azt, hogy az ő anyja a világon levő legjobb *anya*” (*Anyá és anyája stb.*, 233).

Ki kell emelnem, hogy az érthetőség, a világosság érdekében szembeszegül az – általa jól ismert – grammatikai szabályokkal is: „Hirdetik például, hogy a birtokos főnév előtt a határozott névelő fölösleges és lompos. Ez sok esetben igaz. De sok esetben nem igaz” – jelenti ki (*Ahány szabály...*, 133). Állítását több példával is szemlélteti: „»Szilárd ítéletem.« Nem értem ezt a mondatot. Keresem az állítmányt (a *van*-t, mely csak odaértendő), s azt hiszem, mindössze egy jelzővel meg egy jelzett szóval állok szemközt. De ha kiteszem a határozott névelőt, akkor minden világossá válik: »Szilárd az ítéletem.« Viszont »Ítéletem szilárd«” (i. h.).

Határozottan elveti az „egyes nyelvészeti tilalmak”-ból, illetve azoknak nem teljes tudásából adódó félelmek diktálta alakzatokat (ma hiperkorrekciónak neveznék a jelenséget) ismét csak az érthetőség nevében (l. a névelőhasználatról szóló példáit: *Ábécé a nyelvről és lélekről*, 74).

Íróként-költőként főként a stilisztikát érintő szabályok kizárólagosságát utasítja el: „Hogy milyen legyen a mondat, rövid-e vagy hosszú, az nyilván nevetséges, avatatlan kérdés. A gondolatot és mondatot nem lehet röffel mérni... Mind a kettő egyaránt jó lehet és közvetlen is. Itt minálunk a bírálók sokszor megrójják ennek vagy annak »hosszú« mondatait. Ez a kifogás csak akkor volna helyénvaló, ha

a rossz mondatokat rónák meg... Tévedés azt hinni, hogy a rövid mondatok »magyarosabbak« és »természetesebbek« (*Rövid és hosszú mondat*, 242). Míg ugyanabban a munkájában meggyőzően érvel Proust harmincsoros mondatainak hitelessége mellett, a gúny fegyverével teszi nevetségessé a hivatalos nyelv nyakatekertségét, amely kiszolgáltatottá teszi címzettjeit azon egyszerű oknál fogva, mert nem értik meg (ismerős jelenség). A szóról szóra idézett korabeli közlemény: „A kormány nincsen abban a helyzetben, hogy az állatállomány kiszolgáltatása iránt támasztott igény teljesítésének lehetőségét elismerje” (*Adalék a hivatalos írásmódhoz*, 40). Kosztolányi csípős megjegyzése: „A kalocsai meg a szolnoki paraszt azonban, ki csak arra kíváncsi, elviszik-e marháját vagy sem, s nem tudja, hogy ez a halmozott birtokviszony a francia szövegben csakugyan ékesen és világosan hangzik, így sóhajt föl: »A magyar nép nincsen abban a helyzetben, hogy az ép nyelvérzéke ellen elkövetett kicirkalmazott és körülteremtett erőszakosság megérthetőségének körülményeit előmozdíthassa«” (i. h.).

Hogy mennyire távol állt tőle a kioktató, a nyelvhasználatot szabályokkal körülbástyázó viselkedés, álljon itt a Négyesy László védelmében írt cikkének (*Nyelvtisztítók és nyelvpiszkitók*) érvrendszere. Az előzményről: Dr. Supka Géza írást jelentetett meg újságjában *Magyarosan rangosan...* címmel, amelyet azzal a nem titkolt szándékkal írt, hogy a nyelvművelő mozgalom egyik vezéregyéniségéről, Négyesy László nyelvészről (Kosztolányi volt egyetemi tanáráról) bebizonyítsa, nem tud helyesen fogalmazni. A költő – mint egy könnyű ellenféllel küzdő vívómester – nyugodt eleganciával, finom, pontosan ülő csapásokkal semmisíti meg Supka okvetetlenkedéseit. Az alábbi táblázatban összefoglaltam magyarázatait, amelyek hűen tükrözik a nyelvhelyességi kérdésekben követett alapelveit: „Egy nyelvészeti vitát az általános nyelvgyakorlat, a remekírók és a nép dönthetnek el” (i. m. 136).

Supka kifogása	Kosztolányi érvelése
A szerinti, előtti használata helytelen.	„A névutókat általában továbbragozták, élő beszédben és írásban, nagyok és kicsinyek egyaránt. Arany János gyakorlatban, elméletben szintén emellett tört lándzsát” (136).
Nem mindig tünteti föl az igenév mellett a birtokos személyragot.	„...ezzel az árnyaló eszközzel szükség szerint élhetünk vagy nem élhetünk” (i. m. 136).
A -ván, -vén igenév használata.	Petőfinél is megtalálható (136).
Nem különíti el a <i>sem</i> és a <i>se</i> alakokat.	„...a <i>sem</i> és <i>se</i> közötti különbség kopóban van, a nép már alig különbözteti meg, ennél fogva sok író a <i>sem</i> helyett következetesen <i>se</i> -t használ a mássalhangzók előtt, a szép hangzás kedvéért” (136).
A <i>nemcsak</i> -ot <i>de</i> -vel párosította.	„Népiesen társulhat, Aranynál is gyakran előfordul” (136).
A <i>ki van téve, igazolva van</i> féle igeneves szer-	„...a jelen időben semmiféle kivetnivaló nincs

Supka kifogása	Kosztolányi érvelése
kezetek előfordulása.	benne [...] Mindegyik állapotot jelent, s oktalan kerülése elszegényítené nyelvünket... »Akit én szeretek, Meg van az <i>szeretve</i> « – szól a népdal. »De tudd meg, de tudd meg, vérszopó Heródes, Hogy ő nincs <i>elveszve</i> « – éneklí Arany” (137).
„A <i>gyanánt</i> szó használója fegyházat érdemel.”	a) Jelentésük más: nem mindegy, hogy valakit <i>árulóként</i> adnak át vagy <i>áruló gyanánt</i> . b) Pázmány, Gyöngyösi, Arany és más remekírók is használták (i. m. 137).
Jelentő formában a mondat állítmánya a mondat végére való.	„Félve gondolok arra, mivé zsugorodnék szórendünk minden árnyalatot megérezkeltető változottsága, ha az olvasók csakugyan megszívlelnék ezt a fölkiáltójellel is megtűzdelt önérzetes parancsot” (i. m. 138–9).

2.5. A célok elérésének módja – a minden igenlésétől a harcossággal párosuló tolerancián át Zweig Istvánig. Kosztolányi nyelvi kérdésekben is állandóan képezte magát, ebből természetesen következett, hogy nézeteinek állandó elemei új és új vonásokkal bővültek (nagy néha akár önmaguk ellentétébe is fordulhattak, például az eszperantó megítélésében, a nyelv természeti vagy társadalmi jelenség voltának meghatározásában). E fejlődési folyamat lényegét a nyelvi témákban való szabad csapongástól, a feltétlen igenléstől a nyelvművelői elkötelezettségének megszilárdulásáig vezető úton látom. A továbbiakban azt követem végig, hogy e változások együtt jártak-e stílusának, hangnemének módosulásával.

A világháború kitöréséig, amikor csupán a nyelv iránti fokozott érdeklődést tapasztaljuk nála (huszonéves fiatalemberről van szó), mindenre kiterjedő kíváncsiság, megengedő, elfogadó nyíltság jellemzi munkáit: üdvözlí az eszperantó terjedését (*Az új kultúrnyelv*), jóindulatúan, támogatóan szemléli az új világváros, Budapest nyelvváltozatainak formálódását: „Kávéházainkban egész nap folyik a szóháború, és a piccolo mellett rontják, csúfolják, művelik a nyelvet. Este pedig a kabarék veszik át a szerepet. Innen hozza magával minden budapesti a finomságokat, a szavakon való elcsodálkozást, itt teremnek a szójátékok korcs poétái, akik mégiscsak poéták. Nekem úgy tetszik, nincs okunk haragudni se a kávéházakra, se a kabaréra. Nagy Endre, aki pár év alatt megalkotta a budapesti magyar kabarét, tett annyi szolgálatot a művészetnek, a nyelvnek és a magyarságnak, mint az Akadémia” (*Budapest, a szójátszó*, 1910, 16).

Az új magyar nyelv (1913) szenvedélyes, már-már fiatalosan pimasz kiállás a nyelv sokszínűsége, a születő nyelvváltozatok mellett: „Nem finom és nem hősi a nyelvünk? Mit törődünk vele. Az élet alkotta, szükségünk van rá, joga van élni... A nyelv nem üvegalmárium, ahol ritka porcelánok, ezüstneműk és majolika vázák vannak kiállítva, inkább színházi kelléktár, ahol minden csiricsaré össze van halmozva, királyi palást és kolduscondra, középkori vért és hálóing... Szeretjük a falut, de szeretjük a ligeti tájszólást is, az éjjeli emberek tolvajnyelvét” (i. m. 17).

A 10-es évek elején még az idegen hatások tekintetében is derűlátó. Úgy

véli, „Nyelvünket pedig nincs okunk félteni az idegen szellemtől” (i. m. 18), mert az újságíróknak sikerült elszakadniuk a német szellemtől, és az írástudók társadalma – az ő számára különösen vonzó – latin és francia kultúra felé fordult: „jogos történelmi örökségét, a latin testvériségét keresi, új íróink pedig a francia szellemen át küzdik magukat magyarrá... (i. h.). Hozzáteszem, már ezekben az írásokban is tetten érhetők később elemzett újságírói stílusának jellegzetes jegyei, csak pozitív, dicsérő értelemben.

A lélektani tanítások hatását először jelző *A! Aszó* (1914) után nem sokkal írt *Csibésznyelvben* már finom eltolódást tapasztalhatunk a kritikusabb hang felé: a budapesti argót ostorozza, de éppen szegényessége, gyatra magyarsága miatt, jó példának hozva a német, angol, francia gazdag szótárakat. Most már csak reméli, hogy a budapesti nyelv egyszer megszületik abból a színességből, amelyet a lakói képviselnek.

Nyelvművelői tevékenységének kezdetét az 1916-ban keletkezett *Nyelvtisztítás* jelenti. A közvetített tartalom tehát alapvetően átalakul – valaminek az érdekében és valami ellen emeli fel a szavát –, hangnemében, stílusában azonban nem következik be gyökeres fordulat. Azt persze el kell ismernünk, hogy a mozgalom által használt kifejezések a mai fülnek nem éppen szerencsés hangzásúak. Egy részüket mintha a szörnyű háború, majd a trianoni veszteséget elszenvadó ország pszichés állapota ihlette volna (*harc, küzdelem, ellenfél, veszedelem, küzdelem, veszély, irt* stb.), de van, amelyhez az 50-es évek ragasztottak negatív jelentést (*mozgalom*), a németből kölcsönzött *nyelvpiszkítás, nyelvtisztítás* alakokat a nyelvi kérdésekben ma már jóval megengedőbb viszonyulásunk tesz túl rigorózsá. Nem lennének viszont igazságosak, ha nem jegyeznénk meg rögtön, hogy a kor heves vitáinak szóhasználatát általában jellemezte a végletesség, így a nyelvművelés ellenzői is bőségesen éltek erős kifejezésekkel, sőt a szerencsésebbeket egymástól is előszeretettel kölcsönözték a szellemi ellenfelek.

Kosztolányi újságíróként is a hatáskeltés mestere: jól tudja, hogy az olvasó figyelmének felébresztése, megtartása, a meggyőzés világos szerkesztést, személyes hangot és nemegyszer túlzásoktól sem mentes megfogalmazásokat kíván. Ezért szól legtöbbször egyes szám első személyben az olvasóihoz, fordul kérdésekkel hozzájuk, használ végletes, pozitív és negatív tartalmú jelzőket, határozókat, sok-sok plasztikus nyelvi képet, familiáris kifejezéseket. Szerinte az *autóbusz* „korcs szörnyeteg” (*Túlvilági séták*, 104), a budapesti nyelv „a divatmajmok üres, fontoskodó, cafrangoktól tarkálló szemétnyelve (i. m. 108). Úgy véli, hogy „aki anyanyelvét nem ismeri tüzetesen [...], az holta napjáig szellemi vakarcs, lelki nyomorék marad, ízetlen, tartalmatlan és kedélytelen” (i. m. 121), kesereg, hogy „Nyelvünk becsülete ebek harmincadjára jutott” (*Nyelvművelés*, 183) stb.

A feleslegesen betóduló idegen szavakon így zsörtölködik: „felületes szemléletre az idegen szavak csak afféle külső jelenségek, pörsenések és hólyagok a nyelv testén” (*Nyelvtisztítók és nyelvpiszkítók*, 139); „...kivernek bennünket tulajdon házunkból. Nem maradnak veszteg. Kenyeret kérnek” (*Túlvilági séták*, 109). Visszaülve az iménti megállapításomra, Supka Géza az előbbi fordulattal tessékeli ki (hogy stílusos legyek, kissé magyartalanul) a főváros nyelvét bíráló vidéki

írókat: „senki se várja tőlünk, hogy szó nélkül túrjuk, ha befogadott vendégeink magunkat vernek ki belőle” (Supka 1932: 584).

Kosztolányi szívesen és tudatosan él az ironia eszközével: a *sírógörcs* összetétel túlzott használatát például így pellengérezzi ki: „Egyedül talán falun, tanyaikon sírnak azok az elmaradt emberek, akik nem tudnak lépést tartani a haladó idővel és a folyton fejlődő ízléssel. Egy szegény zselléraszony, aki elveszti a gyermekét, a fakoporsóra meredve *sír-rí, sírdogál*, úgy, mint régen. Őneki egyelőre nincs sírógörcse” (*Sírógörcs*, 216). Az akkori kereskedelmi nyelvet ellepő idegen szavak kapcsán így ironizál: „Ahogy a *kleptomániás úrhölgy* is fennköltebb jelenség, mint a *tolvaj mosónő*, ahogy a *kuzin* finomabb, mint egy közönséges *unokahúg*, és ahogy a *szenilitás* is sokkal előkelőbb fogatékosság, mint az *aggkori hülyeség*, azonképpen a kereskedők is az idegen nyelvek bűvös, mindent takaró köntösét ráncigálják elő” (i. m. 217).

E stílusesszüközökön elfogultságunk előjelétől függően fanyaloghatunk, avagy hatásosnak, élvezetesnek tekinthetjük őket, de lássuk meg a fától az erdőt! Először is Kosztolányi sohasem személyek ellen „ádázódik” (142), erőteljes kifejezőmódja nem párosul a partnereit elsöprő gyalázkodásokkal, noha bőségesen részesül személyesen is, de a mozgalmon keresztül is nemtelen támadásokban. A nyelvművelést ellenző már idézett Supka Géza (az első könyvnap megteremtője, a Károlyi-kormány rendkívüli prágai követe, a *Literatura* főszerkesztője) a népi-urbánus ellentétet e területre is kiterjesztve, így fakad ki a szerinte csupa vidéki nyelvművelő ellen (Kosztolányi mellett többek között Négyesy, Nagy J. Béla, Zolnai Gyula nevét is ott találjuk a sorban): „Tegyenek le már egyszer erről az okatlan, ízléstelen mucsaias divatról, amellyel szüntelenül a főváros ellen izgatnak minden téren” (Supka i. m. 584). Már csak azért is, mert szerinte „Budapest nélkül még valahol a *laófeőjü*-nél tartanánk, s villogó gatyával hadakoznánk a nyelvészkedés frontján” (i. h.). Tanáccsal is szolgál az okvetetlenkedőknek: „Ha nekik nem tetszik ez a főfészkes főváros, tessék, tegyenek róla: menjenek vissza oda, ahonnan jöttek; igen is fontos és jelentős hivatás vár rájuk ott is. De bennünket hagyjanak békén” (i. h.). Kosztolányi visszavágása elegáns: „Vajon csakugyan hiszi-e Supka Géza, ez a sokoldalú és eleven szellem, aki a régebbi történelemben különösen jártas, hogy mi, szegény, barbár magyarok még mindig hujhuj kiáltással vitakoznánk, sőt talán ugatni is volnánk kénytelenek, ha véletlenül nem részesülünk a budapesti nyelv fönti áldásaiban?” (*Nyelvtisztítók és nyelvpiszkitók*, 142).

A személyeskedés elkerülésénél, a vitapartner emberi méltóságának tisztelténél is fontosabb szempontunkból a nyelvművelési elveit fejtegető dolgozataiban mindvégig jelen lévő türelmes, óvatos, egyensúlyt kereső magatartás, a kizárólagosság tudatos kerülése. Úgy tűnik tehát, hogy a nyelvművelés akkori hivatalos elveinek türelmet, „alkalmazkodó hajlékonyságot” (Nagy J. Béla i. m.) hirdető eleme kitüntetett szerepet kap az író-alkotó Kosztolányinál. Még az általa sokat kárhoztatott idegen szavak kapcsán is óvatos, megfontolt: „Egyesek [...] mindenben germanizmust szimatolnak. Ezeknek nyelvészeti üldöztetési mániájuk van... Az új nyelvész nem csendőr, hanem belátó politikus: küzd a rendbontás ellen, mindaddig, míg az nem diadalmaskodik, akkor azonban közkegyelmet hirdet” (*Ábécé a nyelvről és a lélekről*, 74). Érvelését számos idegen eredetű származék-

szóval is nyomatékosítja: „Ezek már századok óta megszerezték polgárjogukat. Nincs okunk megvonni tőlük. Aztán ha tiszteljük ázsiai múltunkat, mikor perzsák s egyéb népek szókinccse hatott ránk, miért vessük meg európai mivoltunkat? Az ázsiai ezredév szent? Az európai ezredév kutya?” (i. h.).

A Szarvas Gáborral folytatott képzeletbeli beszélgetésében türelemre inti az akkori nyelv állapotával elégedetlen mestert: „Maga a közönség se látná szívesen, ha unos-untalan beleszólnának abba, hogyan beszéljen és írjon. Ez egyébként is ellene mondana mai életünk elvének, a szabad versenynek, a haladásnak, a szabadságnak” (*Tűlvilági séták*, 114). A szigorú nyelvész szintén szelídebb szavakkal fejt ki, mire is gondol a nyelvvédelem kapcsán: „Nem pandúrkodásra. Nem holmi nevetséges megtorlásra. Nem kalodára, szájkosárra. Csak vezetésre irányításra, elhárításra” (i. m. 115).

A költő nagyon is józanul látja a törekvések mozgalom jellegében benne rejlő veszélyeket: a célul tűzött népszerűség elérése szükségszerűen maga után vonja a túlkapásokat, megjelennek a puristák, az idegen szavakat teljesen kiirtani akarók – „Sokan most pápábbak a pápánál. Egyetlenegynek sem hajlandók megkegyelmezni” (*Pár szó a nyelvújításhoz*, 1932, 128) –, a másik póluson pedig ott vannak a használatuk mellett kardoskodók. Ő egyértelműen az egyensúly híve: „Én egyik félnek sem tudok föltétlenül igazat adni. Nincs igaza a túlbuzgónak, aki irtóhadjáratot hirdet minden idegen szó ellen, de nincs igaza a közönyösnek sem, aki az idegen szók türelmi bárcáját mindjárt törvénybe iktatná” (i. h.).

Gondolkodik, fontolgat, és ezt nem rejti véka alá: „Azon töprengtem, vajon meddig lehet és kell elmennünk... Csak az új, vad beözönlésnek kellene gátat vetnünk... Rájöttem arra is, hogy a nyelvtisztításnak van határa: a mindenkori lehetőség és ízlés, de a piszkításnak nincs határa: az végtelen, mint a pongyolaság és ízléstelenség” (*Nyelvművelés*, 1933, 191). Érezhetően viaskodik lelkében az idegenségeket elvető nyelvművelő és a költő, aki számára minden szó eltűnése veszteséget jelent: „Sokáig tétováztam, különösen a nyelvtisztaságot illetőleg. Sajnáltam regényesen csillogó, távoli égtájakat sejtető idegen szavainkat, melyekhez engem is megannyi emlék és élmény köt. Fájdalommal mondtam le róluk, egyenként. Ott hagytam őket, de sóvárogva utánuk tekintettem. Nem tagadom, hogy a költő néha alig nélkülözheti őket... Ma sem áldoznám föl Tóth Árpád gyönyörű sorát, melyben így fohászkodik egy csillaghoz: »Ragyogj, nyugalmas, hűs fény reménytelen s *hazard* Utamra...« De nem a költőkről beszélek. A szavak vajákosainak mindent szabad, csak csodát műveljenek. A folyóbeszédről, a folyóírásról van szó. Ott se mindig valósítható meg a teljes szeplőtlenység. Végre az elbeszélő nem szólaltathat meg patyolattiszta nyelven egy ferencvárosi utcalányt. Hébe-hóba a tudós is kénytelen utalni oly nemzetközi műszavakra, melyek egy világot tárnak föl... Tudtam – és ma is tudván tudom –, hogy teljes nyelvtisztaság sehol sincs, nálunk se lehet” (i. h.).

A fenti vélekedésének ismeretében ellentmondásnak tűnik, hogy a saját művészetéből fokozatosan igyekszik kiszorítani az idegen szavakat, az új kiadásokban néha magyarra változtatja az eredetiben szereplő, latin, görög gyökű alakokat (Hegedűs 1945–46; Deme 1960; Kemény 1986). Az elsődleges ok szerintem nem

az attól való félelem, hogy csorba esne nyelvművelői elhivatottságán; az idegen szó megfelelő magyarral való helyettesítését ő mesterségbeli kihívásnak, a nyelv lehetőségeit próbára tevő feladatnak, egyfajta játéknak tekinti.

A *Nyelvművelés* a nagyobb lélegzetű, elméleti írások utolsó darabja. Ezután leginkább gyakorlati kérdésekkel, így az idegen szavakkal foglalkozik, de az 1933 és 1936 közötti időszakban jelenik meg a már tárgyalt nyelvhelyesség témakörébe sorolható néhány dolgozata is. Az idegen szavakat középpontba állítókat abból a szempontból vizsgáltam, vajon megvan-e bennük az elméleti munkákban vagy a korábbiól való *Fellegjáró és elképesztőben* jelen levő tűnődő-megengedő tónus, amelyben a tőle megszokott szép képekkel dicséri a *fantasztikus* görög–latin–német múltjának (jelentésének) gazdagságát, és csupán arra figyelmeztet, hogy „válogatnunk kell kincseinkben” ahhoz, hogy ezt a sokszínűséget visszatükrözzük. (A költő, ahogy a mozgalom is ebben az időszakban, a felesleges, tömeges kölcsönzéseket nehezményezte.)

Az 1934-ben publikált *Sírógörcsben* még semmi sem változik: miután a már idézett módon tréfálkozott a *kleptomániás* úrhölgyön és társain (i. m. 217), megbocsátóan legyint: „A fővárosok nyelve mindenütt a világon nagyzási hóbortot mutat” (i. h.). A *Természetjáró* amellet, hogy a *turista* szó helyett a címben szereplő magyar változatot ajánlja, okos, szakszerű eszmefuttatás a nyelvi névadás mikéntjéről, a nyelvi jel motiválatlan, illetve motivált voltáról. Az érzékelés szerepére tett utalásai a megnevezési folyamatban arra engednek következtetni, hogy ismerhette a kor ide vonatkozó irodalmát (Bréal 1897: 191–8; Nietzsche 1912: 237–68). Nagy Nietzsche-rajongó lévén (fiatal korában mindent elolvasott tőle), olvasmányélményeiből biztosan merített.

Hatásos eszközökkel építkező, de alaptónusukban, a mondandójuk lényegét tekintve sohasem végletes írásaiban két esetben tapasztaltam elmozdulást, megbi-csaklást. Először a Trianon fájdalomban született, már említett *Csonka magyar nyelvben*. Keserű dühének, sértődöttségének látszólagos célpontjai az idegen szavak, de valóságos címzettje mindaz, amiben eddig hitt, és amiben csalatkozni kellett, Európa, a művelt világ, az általa igen kedvelt francia kultúra: „Azt indítványozom, hogy ezt a sok gyomot-lomot, ezt a henye, semmitmondó cafrangot, melyet ezer és egy derék szóval lehet helyettesíteni, nyelvünk e kis svábbogarait és poloskáit gyűjtsük össze, csináljunk belőlük csinos csomagot, és küldjük el azonnal a trianoni békeszerződés fölszámoló bizottságához” (i. m. 36).

Az írásaiban 1935-től megfigyelhető türelmetlenségnek, erőteljesebb hangnak többféle magyarázata lehet. A kül- és belpolitikai események nem adnak derűlátásra okot az európai-polgári-nemzeti értékek mellett elkötelezett író-költőnek: Németországban Hitler teljhatalommal a birtokában fegyverkezésbe fog, Gömbös jobbra nyitásának jelei már 1934 végétől nyilvánvalóvá lesznek: hívei többségbe kerülnek a kormányban, majd az 1935-ös márciusi választáson a liberális és a konzervatív erők időlegesen vereséget szenvednek. Mindezt tetézi súlyosbodó betegsége. Egyre kevésbé tetszik neki az, ami körülötte történik, mert messze van az ő öntudatos, de belül megélt magyarságától. Érzékeny műszerként jelzi a veszélyt. Dühödt, keserű és ismét bezárkózó: szinte elszigetelné, körülbástyázná az orszá-

got. A baloldali és polgári írónak egyaránt helyet adó *Ünnepben* publikált *Fénybetűk az éjszakában* az én olvasatomban nem az idegen feliratok között tébláboló két vidéki, kucsmás atyafi története, és nem is csak az idegen szavak elleni támadás. A zsánerképszerű bevezető csak ürügyül szolgál a kórkép megadásához, a mélyebb, súlyosabb vádak kíméletlen kimondásához. Egyfelől teljes önfeladás, üres, nemzetieskedő frázispuffogatások – „sehol a »művelt Nyugaton« nincs oly gyökértelen sete-suta nemzetközi hóbort, olyan szolgalelkű, gyáva, gerinctelen törleszkedés más népek nyelvéhez”, mint nálunk, a „nemzeti öncélúság” országában (i. m. 240) –, másfelől a nemzet javát szolgáló tettek teljes hiánya: „Nemzetesdit játszunk nagy garral, rongy pohárköszöntőket mondunk, csak cselekedni nem tudunk. A játék egyáltalán nem komoly” (i. m. 241). Azt, hogy nem múlt hangulat ragadta el, *Darling* című cikke igazolja, amelyben ugyanezzel a gondolat-találkozunk. Ezek vagyunk mi, tartja a tükröt társadalma elé: „túlontúl hangoskodó” önérzet, „Magyar elme, a magyar tudás, a magyar munka, a magyar szorgalom diadala” (i. m. 251), de képtelenek vagyunk magyarul elnevezni egy cigarettát. Most már valóban nem udvariaskodik: „Az efféle nyegleség, az efféle másokra kacsintó, ábrándos gerinctelenség már a jó ízlés ellen való véték” (i. m. 251).

E nézőpontból érthető, hogy a tettek mellé áll, vagyis támogatja a Nyelv-művelő Szakosztálynak azt a ma már megmosolyognivaló határozatát, hogy az idegen neveket is a magyar hagyomány szerint kell írni. (Ezzel a döntéssel a magyar nyelvészek tulajdonképpen követték az európai nyelv-művelő szervezetek gyakorlatát: a franciák például a külföldi nevek mellett előírták a városnevek francia változatának használatát is.) Kosztolányi azért itt is belátó. Elismeri, hogy „egy író jogot tarthat a teljes nevére, mint szerves zenei egészre” (*Zweig István és Alexander Petőfi*, 264), de nemzeti önérzete azt diktálja, hogy ha más népek a magukéhoz idomíthatják a magyar neveket, ugyanezt megtehetjük mi is az övéikkel: „De miért nem háborodnak föl ellenfeleink legalább a kölcsönösség alapján azon, hogy Petőfi Sándor, aki van olyan érték, mint Stefan Zweig, azonnal Alexandre, Alessandro Petőfivé válik, mihelyt elhagyja a magyar nyelvterületet?” (i. h.).

3. Összegzés

Az elődök erényeiből és hibáiból való tanulás joga az utókor különleges ajándéka. De ezzel a lehetőséggel csak akkor tud élni, ha képes jól, tiszta fejjel ítélkezni. Nos a nyelv-művelés kapcsán erre mintha még nem lennénk készek. Már a szó halatán is avítt, megkövesedett, ellentétes közhelyek tolulnak elénk – elmaradott ↔ felvilágosult; begyöpösödött, sötét ↔ nyitott, haladó stb. –, holott a nyelvbe való beavatkozás igenlése, avagy tagadása, az idegen szavak beözönlésével szembeni fenntartások hangoztatása vagy feltétlen elfogadásuk önmagában sem nem jó, sem nem rossz. Valódi értéküket az szabja meg, hogy akkor és ott milyen célokra használhatnák, mennyire szolgálják az adott beszélőközösség érdekeit, következtetésként nem képezhetnék leegyszerűsítő értékítéletek alapját. Erre éppen Kosztolányi kora szolgálat intó példát: a puristákat tömörítő ADSV (Allgemeiner Deutscher

Sprachverein) ellenfelei, majd a mozgalom és a szervezet feloszlatói történetesen ordas eszmék szószólói, a nemzeti szocialisták voltak, akik amúgy előszeretettel éltek idegen, főként klasszikus, latin, görög eredetű szavakkal propagandájukban. Kosztolányi Dezső újkori történelmünk egyik legellentmondásosabb, feszültségekkel teli időszakában példamutató felkészültséggel és felelősséggel kereste a választ a nyelvvel kapcsolatban felmerülő akkori társadalmi kérdésekre. Hogy az adott helyzetnek megfelelő megoldásokat talált-e? Dolgozatom ennek eldöntéséhez kívánt hozzájárulni (tudatosan tartózkodva a minősítésektől) a tényekre összpontosító szövegelemzés módszerét választva.

SZAKIRODALOM

- Bréal, Michel 1987. *Essai de sémantique. Science des significations*. Paris, Hachette. Chapitre XVIII. Comment les noms sont donnés aux choses. 191–8.
- Deme László 1946. Kosztolányi Dezső, az elméleti és gyakorlati nyelvtisztító. *Magyar Nyelv* 42: 34–42).
- Deme László 1960. Kosztolányi és a magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr* 136–48.
- Dér Zoltán 1985. Kosztolányi és a nyelvvédelem. *Új Írás* 1985/12: 56–66.
- Fábián Pál 1986. Kosztolányi nyelvművelés-történeti helye és szerepe. *Magyar Nyelv* 82: 257–63.
- Ferenczy Géza 1956. Kosztolányi Dezső, a magyar nyelv művelője és művésze. *Magyar Nyelvőr* 401–9.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1–11.
- Hegedűs Zoltán 1945–46. Kosztolányi Dezső. *Magyarosan*.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2000. *Írói nyelvművelés a XX. század első felében*. Budapest, MTA.
- Illyés Gyula 1940. *Hátrahagyott művek. Erős várunk a nyelv*.
- Kemény Gábor 1986. Kosztolányi nézetei a nyelv esztétikumáról. *Magyar Nyelv* 82: 280–8. a MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 95–105.
- Kosztolányi Dezső 1999. *Nyelv és lélek*. (Szerk. Réz Pál.) Osiris Kiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1998. *Levelek – Naplók*. (Szerk. Réz Pál – Kelevéz Ágnes – Kovács Ida.) Osiris Kiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezsőné 1938. *Kosztolányi Dezső*.
- Margócsy István 2007. *István Égi és földi virágzás tükré. Tanulmányok magyar irodalmi kultúrájáról*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Nagy J. Béla 1932. A nyelvművelés alapelvei. *Magyarosan*, 29–39.
- Négyesy László 1932. Új nyelvművelő munka. Előterjesztés a M. Tudományos Akadémiában. *Magyarosan*, 3–22.
- Nietzsche, Friedrich 1912. *Rhetorik*. Leipzig, Kröner.
- Panek Zoltán 1985. Anyanyelvünk atyamestere. *Életünk*, 235–40.
- Radics Anita 2002. Kosztolányi Dezső helye és szerepe a magyar nyelvművelés történetében. <http://www.zetna.org.yu/zek/folyoiratok/65/radicsa.html>.
- Sándor Klára 2001. Írás Kosztolányi nyelvszemléletéről. *Üzenet*, 31.; <http://www.zetna.org.yu/zek/folyoiratok/53/sandor.html>
- Supka Géza 1932. *Magyarosan. Literatura* VII: 582–4.
- Szegedy-Maszák Mihály 1994. Kosztolányi nyelvszemlélete. *Alföld* 8: 50.
- Szili Katalin 2009. Kosztolányi a nyelvről (Kosztolányi nyelvszemléletének kérdéséhez) *Magyar Nyelvőr* 14–28.

Szűts László 1991. A nyelvművelő Kosztolányi – mai szemmel. In: Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 673–7.

Szili Katalin
ELTE BTK
Központi Magyar Nyelvi
Lektorátus

SUMMARY

Szili, Katalin

Kosztolányi's activities in language cultivation

Dezső Kosztolányi's joining the language cultivation movement of the 1930s, including his active participation in language care, was severely criticised at the time, and still is. However, today's language cultivators in this country have always regarded him as an authentic and confirmative figure of their own activities. In order to resolve the contradictions surrounding his role in this respect, this paper subjects his principles and work to a complex philological analysis taking the historical context into account and focusing on the following characteristics: wishing to reinforce speakers' fondness of their language and their mother tongue awareness as the aim of language cultivation; Kosztolányi's intended audience – careful language use as a requirement for the general public; responsibility for language as a duty of the literati; his views on good usage; and the way he intended to reach his goal – tolerance coupled with a militant tone.

Keywords: mother tongue awareness, careful language use, good usage